

Grekerna längs Svarta havets kuster

LARS KARLSSON

Professor emeritus i antikens kultur och samhällsliv, Uppsala universitet

Eftersom grekernas hemland bestod av hundratals öar blev detta folk tidigt Medelhavets främsta sjöfarare, belyst inte minst genom Odysseus och argonauternas resor. Under en period av 200 år, 700–500 f.Kr., grundade grekerna kolonier från Spanien till Egypten. De mest kända kolonierna ligger i Syditalien och på Sicilien, men också i Svarta havet grundades kolonier och handelsplatser. Enbart staden Miletos sände ut 70–90 kolonier till Hellesponten och Svarta havet. Grekernas namn på havet var Pontos Euxinos, ”det gästvänliga havet”, kanske från persiskans *axšaina*, ”mörkfärgad”. Enligt Plinius var namnet först Pontos Axeinos, ”det ogästvänliga havet”, på grund av fientliga barbarfolk och svårnavigerade vatten. Detta ändrades av milesiska kolonister till Euxinos för att göra området mer lockande. Miletos var den mest aktiva staden, en stad som hade sin blomstring under denna tid med kändisar som Thales och Hippodamos. Men även städerna Teos och Megara grundade kolonier. Problemet med den tidiga historien i Svarta havsområdet är att mycket lite vetenskaplig arkeologisk forskning har utförts här, med undantag för i Rumänien. Länderna runt Svarta havet har inte haft en vetenskaplig tradition och inte något intresse för den grekiska kulturen. Mycket av informationen om de grekiska kolonierna kommer från de grekiska och romerska antika författarna.

De tidigaste grekiska arkeologiska föremålen från området har hittats i gravar från de ursprungliga befolkningarna inne i landen, vilket visar att kolonisationen

föregicks av ett handelsutbyte. Många ursprungsfolk, såsom sikulerna på Sicilien, bodde inte alls längs kusterna utan inne i landet och detta mönster gällde säkert vid Svarta havet också. Grekerna kunde troligen utan strid grunda bosättningar längs kusten. Faktiskt är det ju så att alla platser längs Svarta havet som hade lämpliga hamnstrukturer fick en grekisk koloni, mest kända är förstås Byzantion (från Megara, 659 f.Kr.) och staden Constantia, antikens Tomis (från Miletos, 600 f.Kr.), som är Svarta havets största hamn och Medelhavsregionens tredje största.

Bild 1. Karta över Svarta havet med de grekiska kolonierna. Wikimedia Commons.

Alla greker och romare kände till historien om Jason och det gyllene skinnnet. Jason skulle för att bli kung hämta det gyllene skinnnet i Kolchis (Georgien). Han fick ihop en skeppsbesättning och byggde skeppet *Argo*, därför kallades manarna för argonauter. I Kolchis träffar de kungadottern Medea som hjälper Jason att hitta skinnnet och döda draken som vaktar det. Jason kommer sen hem och blir kung och gifter sig med en kvinna av högre rang. Den svartsjuka Medea hämnas då Jason med att döda deras båda söner, ett tema som varit föremål för många teaterframställningar. Det gyllene skinnnet anses av moderna forskare vara ett fårskinn som man använde för att vaska guld i floderna. Guldfragmenten fastnade fint i ullen. Denna metod användes också i guldruschens Amerika.

Bild 2. Jason överlämnar det gyllene skinnet till kungen efter utfört arbete. Wikimedia Commons.

En vandring runt Svarta havets kuster startar kanske i Istanbul-Konstantinopel-Byzantion, som sedan sitt grundande på 600-talet f.Kr. har haft kontrollen av handeln från Svarta havet, en roll som under bronsåldern innehades av Troja. Flera kolonier kända från litteraturen finns i dagens Bulgarien, men på grund av

arkeologin så känner vi bättre till kolonierna i Rumänien. Vi nämnde tidigare Constantia, antikens Tomis, där den romerska författaren Ovidius tillbringade sin landsförvisning år 8 e.Kr. Bäst utgrävd av alla grekiska Svarta havskolonier är Histria-Istros, grundad 657 f.Kr. Här har man grävt ut en stor nekropol (begravningsplats) med mycket grekisk keramik. Staden blev romersk från år 29 f.Kr. Den romerska tiden vid Svarta havet var en framgångsrik tid, beroende på den romerska freden (*Pax Romana*). Orostiderna kommer med de invaderande goterna, som förstör staden år 238 e.Kr. Staden liksom hela området kommer sedan under Byzantium och kyrkor uppförs i alla städer. I Histria har man grävt ut en imponerande stadsmur, en stor biskopskatedral plus ytterligare fem tidigkristna kyrkor. Utgrävningarna här pågår fortfarande och publiceras kontinuerligt av rumänska arkeologer.

Bild 3. Utgrävningarna i Histria/Istros i Rumänien. Wikimedia Commons.

Nästa ort på vår vandring heter Tyras, idag Bilhorod-Dnistrovskiy (tidigare Akkerman eller Aq Kirman) och ligger 44 km sydväst om Odessa i Ukraina. Staden ligger vid Dniester, som under antiken hette Tyras. Den grundades från Miletos omkring år 600 f.Kr. Vi vet att staden hade ett demokratiskt styre med en senat och fem ”ministrar”, arkonter. Romarna grundade här en betydelsefull flottbas, *Classis Flavia Moesica*. Efter den oroliga medeltiden med många plundringståg från invaderande folk placerade den italienska staden Genova en handelskoloni här år 1290 med ett stort genovesiskt fort. Fortet är bevarat och runt detta har utgrävningar av den gamla grekiska kolonin företagits.

Bild 4. Det stora genovesiska fortet med utgrävningar runtomkring i Tyras, idag Bilhorod-Dnistrovskiy i Ukraina. Wikimedia Commons.

Nästa stad är Olbia, grundat från Miletos mitt emot ön Berezan i nuvarande Ukraina. Staden kallades också Borysthenes, då den låg på högra stranden av floden Hypanis (nuvarande Bug) ovanför dess utlopp i Borysthenes, dagens

Dniepr. Den anlades omkring 650 f.Kr. och blev tidigt en rik handelsstad, vars grekiska befolkning länge bevarade sitt oberoende gentemot de kringboende folken. Staden blomstrade under romersk tid, och delar har utgrävts av polska arkeologer under efterkrigstiden.

Krim kallades Tauriska Chersonnesos. Enligt grekisk mytologi var Krim platsen dit Ifigenia sändes efter att hon räddats av Artemis från att offras av sin far innan det Trojanska kriget. Här blev hon prästinna vid Artemistemplet. Hon var tvingad av den tauriske kungen att offra alla utlänningar som kom iland. Taurierna var kända för sina barbariska riter och sjöröveri. De är det äldsta kända folkslaget på Krim. Den viktigaste staden var Chersonessos (grekiska för halvö). Den grundades på 400-talet f.Kr. av megariska greker utanför dagens Sevastopol (grek. *Sebastopolis*). Staden hade en bra djupvattenshamn och ett stenbrott för fin byggnadssten. Staden var en demokrati under grekisk period med valda arkonter (ministrar) och ett stadsråd kallat Demiurgi. Utgrävningarna fick 2013 status som världsarv av UNESCO. Vladimir I av Kiev döptes här år 988, vilket startade kristnandet av slaverna. Kyrkan som står där idag är från 1892.

Bild 5. Chersonessos på Krim med katedralen där Vladimir I av Kiev döptes år 988. Wikimedia Commons.

Pantikapaion, dagens Kertj (Kerch), grundades på 600-talet från Miletos och blev från 480 f.Kr. huvudstad i det framgångsrika Bosporanska kungariket. Under Mithradates IV blev staden till och med huvudstad i det Pontiska kungariket. Staden låg i gränslandet med handelsvägar mellan ryska steppen och Europa, vilket gjorde att den snabbt blev stor och rik. Stadens produkter var saltad fisk och spannmål. Ett stort antal skulpturer utgrävdes 1855–1856 under Krimkriget av den brittiska armén och är nu på British Museum. Turkiska kazarer intog staden på 600-talet e.Kr., varefter den blev ett centrum för kazarnas slavhandel. Genovesarna grundade en handelskoloni här under sen medeltid, men den intogs av osmanerna år 1475. Staden har utgrävts under sovjetisk tid och material härifrån finns på Heremitaget i Sankt Petersburg.

En mycket intressant plats är Tanais, som grundades från Miletos under tidigt 300-tal f.Kr. Den ligger vid mynningen av floden Don, grekernas Tanais. För svenska arkeologer är staden nog mest känd för Thor Heyerdahls sista projekt. Han ville gräva ut staden för att få svar på den isländske författaren Snorre Sturlassons (1178–1241) uppgift att de nordiska gudarna, asarna, varit riktiga människor som kom från Tanais. Heyerdahl beskriver sin forskning i boken *Jakten på Odin*. Han dog år 2002 när den andra utgrävnings säsongen just hade avslutats. Två viktiga marmortavlor (*Tanais tablets*) har hittats här vilka beskriver stadens organisation och dess byggnader. Det är ett mycket ovanligt fynd från de grekiska kolonierna, som vi egentligen inte vet så mycket om, då antikens författare mest uppehåller sig vid hur städerna i Grekland och Rom styrdes. I Tanais har man byggt upp ett mycket fint arkeologiskt museum med material från staden.

Staden Phanagoria grundades år 543 f.Kr. av kolonister från Teos som flydde undan perserkungen Kyros, som intagit deras stad. Phanagoria förstördes av hunnerna men blev under bysantinsk tid en huvudort. Under utgrävningar här har man hittat en synagoga som dateras till Andra Tempel-perioden (515 f.Kr.–70 e.Kr.) och är en av de äldsta kända synagogorna. En sjuarmad ljusstake (*menorah*) har också hittats med en grekisk inskrift med texten ”synagoga”.

Vårt nästa stopp är Kolchis. Herodotos ansåg att Kolchisfolkets utseende och kultur liknade egyptiernas. Under äldre tid styrdes Kolchis av egna kungar men kom sedan under det persiska riket. På 500-talet f.Kr. koloniserades Kolchis av greker från Miletos. Staden exporterade bland annat guld, slavar, hudar, timmer

och linne. Landets viktigaste stad, Dioskourias (under romarna kallad *Sebastopolis*, nu Suchumi), kom år 107 f.Kr. under det pontiska riket och sedan under Rom. Under senantiken blev Kolchis tidigt kristet och hamnade under Bysans.

Bild 6. Den sjuarmade ljusstaken i marmor från Phanagoria. Wikimedia Commons.

Regionen Pontos ligger i dagens norra Turkiet. Greker från Miletos grundade på 600-talet f.Kr. städerna Trebizond (Trabzon), som var regionens huvudstad, Amisos (Samsun), Kerasos (Giresun) samt Sinope. I regionen skapades det pontiska kungariket åren 281–62 f.Kr. där kungarna hette Mithradates. Det pontiska kungariket är kanske mest känt för dess krig och motstånd mot Rom. Men år 62 f.Kr. blev regionen romersk och den kände romaren Plinius den yngre var ståthållare över Pontos och Bithynien åren 111–113 e.Kr. Kejsardömet Trabzon blev det sista självständiga riket att bevara det bysantinska rikets kultur innan det erövrades av Mehmet II år 1461. Dessa städer kom alla att leva vidare med en stor andel grekisk befolkning fram till det stora folkflyktinget 1922, då det anrika Sumela-klostret, grundat år 385 av munkar från Athen, övergavs.

Bild 7. Sumela-klostret. Wikimedia Commons.